

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2003 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

MOKSLO GYVENIMAS

LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTO MOKSLINĖS VEIKLOS 2003 METAIS APŽVALGA

2003 metais Lietuvos istorijos institute (LII) susiformavo nauja Instituto funkcionavimo juridinė bazė. 2003 m. gegužės 5–27 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 669 patvirtintas Lietuvos istorijos instituto Statutas. Be to, 2003 m. kovo 3 d. Lietuvos mokslo tarybos nutarimu Nr. V-38 patvirtintas LII doktorantūros reglamentas, o 2003 m. liepos 15 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu LII suteikta doktorantūros teisė: 1. Humanitarinių mokslų sritis, istorijos kryptis – kartu su Vytauto Didžiojo (VDU) ir Klaipėdos universitetu (KU); 2. Humanitarinių mokslų sritis, etnologijos kryptis – kartu su VDU.

Juridinės Instituto funkcionavimo bazės pokyčiai nulėmė permainas administravime. Švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. 971 buvo paskirti 5 LII tarybos nariai: A. Bumblauskas (Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorius), V. Grigoraitis (Lietuvos archyvų departamento direktorius), B. Kulnytė (Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorė), E. Motieka (Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas), D. Varnaitė (Kultūros vertybių apsaugos departamento direktorė). LII mokslininkų susirinkime išrinkta dar 10 tarybos narių iš Institute dirbančių mokslininkų: dr. A. Čepaitienė, dr. Ž. B. Šaknys (Etnologijos skyrius), dr. A. Dubonis (Archeografijos skyrius), habil. dr. A. Girininkas, habil. dr. V. Kazakevičius (Archeologijos skyrius), dr. E. Meilus (Miestų istorijos skyrius), dr. R. Miknys (XIX a. istorijos skyrius), habil. dr. A. Nikžentaitis, dr. E. Rimša (LDK istorijos skyrius), dr. V. Sirutavičius (XX a. istorijos skyrius). LII tarybos pirmininku išrinktas doc. dr. Edmundas Antanas Rimša. Švietimo ministerijos ministro įsakymu Nr. 318 LII direktoriumi patvirtintas habil. dr. Alvydas Nikžentaitis.

* * *

2003 m. išryškino naujas mokslinės veiklos tendencijas. Institute gausėja projektų, artimai susijusių su Institute vykdomomis programomis, kurie faktiškai atlieka programas aptarnaujančių tyrimų vaidmenį. Tokiais laikomi ir Mokslo studijų fondo finansuojami projektai, įvairūs Kultūros ministerijos užsakymai konferencijoms, kitiems renginiams, įvairios užsienio fondų lėšos. Reikėtų išskirti Europos komisijos finansuojamą 2002–2004 m. 5FP Qol QLG7-2001-01668 projektą „Viešasis genetikos supratimas: tarpkultūrinis ir etnografinis „naujosios genetikos“ ir socialinio tapatumo tyrimas“, kuriame dalyvauja du LII darbuotojai: A. Čepaitienė ir D. Daukšas. Projekto partneriai yra Mančesterio universiteto Socialinės antropologijos katedra, Barselonos universitetas, Centrinės Europos universitetas, *Fondazione Luigi Einaudi* (Italija), Nacionalinis mokslų tyrimo centras (*Centre National de la Recherche Scientifique*) ir *Vincennes Saint-Denis* universitetas (Prancūzija) bei Oslo universitetas.

Valstybinis mokslo ir studijų fondas 2003 m. skyrė lėšų šiems projektams: Lietuvių dvasinės kultūros raiškos: etnologijos, kalbos, istorijos šaltinių elektroninis sąvadas; M. Pretorijaus rankraščio „Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla“ t. 3; Akmens amžiaus polinių gyvenviečių kompleksinė analizė; Senėjimo procesai archeologinėje keramikoje; Lietuviški audinių raštai: simetrijos išsaugojimas, analizė, plėtotė. Valstybinis mokslo ir studijų fondas taip pat parėmė keletą projektų: rinkinius „Lietuva–SSRS 1939–1945 m.“ ir „Lietuvos diplomatijos dokumentai JAV Lietuvių fonde“.

* * *

Disertacijas humanitarinių mokslų daktaro laipsniui gauti 2003 m. LII apgynė Džiugas Brazaitis (Rytų Lietuva neolito ir bronzos amžiaus sandūroje), Darius Antanavičius (Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius: autorystės atribucijos bandymas), Darius Vilimas (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paviėtų žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)). Doktorantūros studijas pradėjo dar du perspektyvūs doktorantai: naujausių laikų istorijos problemas tiriantis istorikas Vilius Ivanauskas bei archeologas-akmenologas Gytis Piličiauskas.

* * *

Deja, jau kelinti metai blogėja valstybinis leidybos finansavimas. Kaip žinia, leidyba finansuojama iš kelių šaltinių: valstybės skiriamos dotacijos, autorių ir leidėjų įvairiuose fonduose surandamos, taip pat naudojamos privačių leidyklų lėšos. 2003 m. pasirodė 24 LII leistos knygos. Instituto darbuotojai įvairiuose leidiniuose 2003 m. paskelbė 146 straipsnius bei mokslines recenzijas moksliniuose žurnaluose: Lietuvoje 118, užsienyje – 28. Didelė dalis straipsnių buvo paskelbta „Lietuvos

istorijos metraštyje“, „Lithuanian Historical Studies“ bei Mokslų akademijos žurnale „Lituanistika“, Pedagoginio universiteto leidinyje „Istorija“, VDU „Darbai ir dienos“.

LII ir toliau buvo leidžiami penki moksliniai periodiniai leidiniai: „Archaeologia Baltica“, „Lietuvos archeologija“, „Lithuanian Historical Studies“, „Lietuvos istorijos metraštis“ bei „Lietuvos etnologija: etnologijos ir socialinės antropologijos studijos“. 2003 m. išleistas 24-tas „Lietuvos archeologijos“ tomas, „Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai 1“, „Lithuanian Historical Studies“, 2002 (7).

Kaip ir kasmet Instituto mokslininkai labai aktyviai dalyvauja konferencijose. Jose iš viso perskaityti 125 moksliniai pranešimai: Lietuvoje – 92 (regioninėse – 53, tarptautinėse – 39), užsienyje – 33. Gana plati pastarųjų geografija: Lenkija, Vokietija, Rusija, Baltarusija, Latvija, Estija, Italija, Didžioji Britanija, Vengrija, Ukraina.

Kartu su partneriais Lietuvoje bei užsienyje 2003 m. Institute buvo surengta daug mokslinių konferencijų bei seminarų: „Lietuva ir Šventasis sostas. Praeitis, dabartis, ateitis“; „Gamtos mokslų ir naujų technologijų taikymas archeologijoje“; „Lietuvos valstybės susikūrimas: palyginimas europiniame kontekste“; „Tarp biurokratinės imperijos ir modernaus tautiškumo. Žydų bendruomenės raida Lietuvoje“; „Rusijos imperijos konfesinė politika Lietuvoje ir Baltarusijoje (XIX amžius)“; „Humanitarinių ir socialinių mokslų reforma Lietuvoje: tarptautinis kontekstas“; „Istorijos vadovėliai kaip tyrimo objektas“; „Kasdienybė ir kultūra“; „Baltijos valstybių klausimas II Pasaulinio karo metais“; „Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pradžioje“. 2003 m. gruodžio 11–12 d. Institutas kartu su Lietuvos ambasada Rusijos Federacijoje, Lietuvos kultūros centru Maskvoje „Jurgio Baltrušaičio namai“, Rusijos MA Visuotinės istorijos institutu, Rusijos MA Slavistikos ir balkanistikos tyrimų institutu Maskvoje surengė konferenciją „Mindaugo epochos Lietuva ir jos kaimynai: istoriniai ir kultūriniai ryšiai bei paralelės“. Joje, be Lietuvos ir Rusijos istorikų, dalyvavo tyrinėtojai iš Kanados, Italijos, Vengrijos, Ukrainos, Baltarusijos. Taip pat buvo surengta keletas seminarų Vilniuje bei Liūneburge, skirtų tarptautiniams santykiams Antrojo pasaulinio karo metais Vilniaus ir Balstogės regionuose.

Institutas organizavo konferencijas, susijusias ne vien su akademiniais, bet ir su visuomeniškai-politiškai aktualių uždavinių sprendimu. Kartu su Lietuvos Respublikos Seimu bei Vilniaus universiteto Istorijos fakultetu buvo suorganizuota konferencija „1253–2003-iejai: Lietuvos istorijos ir parlamentarizmo europietiškas aspektas. Istorinės raidos įprasminimas Vilniaus mieste“. Antrosios šios konferencijos dalies, skirtos istorinės raidos įprasminimo Vilniaus mieste problemoms aptarti, diskusijos buvo pratęstos tų pačių organizatorių kartu su Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetu surengtoje konferencijoje „Istorinių paminklų išdėstymas Vilniaus generaliniame plane“.

Pastaraisiais metais LII organizuotas konferencijas galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmiausia reikėtų išskirti tas, kurios rengiamos kaip Instituto vykdomų tyrimų programų sudėtinė dalis ir leidžia įtraukti į svarstomų problemų aptarimą kolegas iš kitų institucijų. Čia aktyvumu išsiskiria tyrimų programos, skirtos XIX bei XX a. istorijų problemoms (programų vadovai – dr. V. Sirutavičius ir Č. Laurinavičius). Antrajai grupei priskirtume konferencijas, skirtas kokiai nors problemai, peržengiančiai vienos programos, mokslo srities, istorinio laikotarpio ribas. Šios konferencijos tam tikru mastu integruoja Institute vykdomus tyrimus, skatina tarpdisciplininius ieškojimus. Be to, tokie renginiai ir jų paskelbta medžiaga neretai yra įdomesni platesnei visuomenei.

Trečiajai grupei priskirtinos konferencijos, rengiamos įvairiomis progomis. Šiemet tokia konferencija buvo skirta Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiams.

* * *

Instituto struktūra iš esmės nepasikeitė. Tebefunkcionuoja senieji 6 skyriai (Archeologijos, Etnologijos, Archeografijos, LDK istorijos, XIX amžiaus istorijos, XX amžiaus istorijos). Pradėjo veikti Miestų tyrimo skyrius. Šiuo metu jame dirba 8 mokslo darbuotojai.

Mokslinė veikla, kaip ir pernai, buvo organizuota pagal Institutui patvirtintas mokslo veiklos kryptis. Fundamentinių mokslų srityje: 1. Lietuvos visuomenės ir valstybės raida iki XXI amžiaus pradžios (istorija ir istoriografija, pagalbiniai istorijos mokslai ir t. t.). 2. Lietuvos archeologija, proistorės tyrimai. 3. Etnologija: kultūrinis, socialinis ir teritorinis tapatumas; taikomųjų mokslų srityje: Lietuvos Metrikos ir kitų Lietuvos istorijos šaltinių tyrimas ir publikavimas; mokslo taikomosios veiklos srityje: Lietuvos miestų atsiradimas, raida ir visuomeninė reikšmė.

Institute vykdoma 16 iš valstybės biudžeto finansuojamų programų:

Lietuvos istorija, 12 knygų (2000–2011 m.);

Lietuvos istoriografijos paminklai (1998–2009 m.);

Lietuvos Metrikos ir kitų istorijos šaltinių tyrimas ir publikavimas (2001–2010 m.);

Lietuvos valstybė ir visuomenė XIII–XVIII a. (1995–2003 m.);

Pagalbiniai istorijos mokslai (2002–2006 m.);

Lietuvos miestų socialinė topografija XIV–XX a. (2003–2007 m.);

Lietuvos akmens ir žalvario amžiai (1999–2009 m.);

Regioniniai baltų kultūros modeliai: procesų dinamika vėlyvajame geležies amžiuje (2002–2006 m.);

Centras – periferija: kultūrinių įtakų kryptys (2002–2006 m.);

Lietuvių etninės kultūros atlasas. Papročiai. D. 1. (2002–2006 m.);

Kultūrinių ir socialinių procesų dinamika: etnografinis ir etnologinis tyrimas. (2002–2006 m.);

5FP Viešasis genetikos supratimas: tarpkultūrinis ir etnografinis „naujosios genetikos“ ir socialinio tapatumo tyrimas (2002–2004 m.);

Lietuvos visuomenės modernizacija ir etniniai konfliktai (Nedominuojančios etninės bendruomenės Lietuvoje. XIX a. – XX a. pirmoji pusė. Iki 1940 m.) (2001–2010 m.);

Lietuva II Pasauliniame kare (2001–2005);

Lietuvos istorijos metraštis (tęstinė);

Lithuanian Historical Studies (tęstinė).

Mokslo taikomųjų tyrimų reikšmė ir vieta Institute kasmet didėja, nes jie apibūdina tiesioginius Instituto santykius su visuomene bei reprezentuoja Institutą sprendžiant aktualias visuomenės problemas. Instituto mokslininkai nemažai prisidėjo ieškant medžiagos, susijusios su Žemutinės pilies rūmais: parengta Lietuvos valdovų rūmų 2003 m. istorinių tyrimų programa; ieškota su Žemutine pilimi susijusių duomenų Lietuvos archyvuose, istoriografijoje ir užsienyje: Varšuvos, Gdansko, Venecijos archyvuose ir bibliotekose. Tiriant istorinius duomenis apie Žemutinę pilį, šiais metais baigtas rengti šaltinių rinkinys, kuriame surinkti visi istoriniai duomenys apie šį objektą.

Miestų tyrimų skyriaus moksliniai darbuotojai vykdė lauko tyrimus Vilniaus mieste (Gedimino g. 2; Pylimo g. 7A; Subačiaus g. 15; Liejyklos–Benediktinų g.; Polocko g. 6 ir L. Stuokos-Gucevičiaus g. 11) bei Trakų (Šv. Mergelės Marijos bažnyčios aplinkoje); Joniškių senamiestyje; Šakių raj. Griškabūdžio miestelyje.

Toliau buvo bendradarbiaujama su kitomis mokslo institucijomis. Viena iš pagrindinių bendravimo formų buvo ir yra Instituto darbuotojų pedagoginis darbas Lietuvos universitetuose, kuriuose 21 Instituto mokslininkas skaitė 34 kursus.

Kalbant apie Instituto tarptautinius ryšius pažymėtina, kad buvo tęsiamas bendradarbiavimas su užsienio švietimo bei mokslo institucijomis: Adomo Mickevičiaus universitetu Poznanėje, Lenkijos MA Tadeuszo Manteuffelio istorijos institutu, Lenkijos MA Mokslo istorijos institutu, M. Koperniko universiteto Torunėje Istorijos fakultetu, Baltarusijos nacionalinės akademijos Istorijos institutu (ši sutartis šiemet buvo atnaujinta), Rusijos MA Visuotinės istorijos institutu bei Rusijos MA Rusijos istorijos institutu.

Be to, 2003 m. pasirašyta sutartis su Herderio institutu Marburge (Vokietija). Su juo bus daugiausia bendradarbiaujama bibliografijos bei mokslininkų mainų srityje. Taip pat 2004 m. kartu su Herderio institutu bei Nordost institutu Liūneburge rengiamas tarptautinis doktorantų, rašančių disertacijas, skirtas Baltijos šalių XX a. istorijai, seminaras.

Kaip sėkmingas tarptautinio bendradarbiavimo srityje galima nurodyti sutartis, pasirašytas su Visuotinės istorijos institutu Rusijoje (su juo šiais metais organizuota

bendra konferencija, vykdomas bendras projektas), taip pat su partneriais Vokietijoje (Herderio bei Nordost institutais). Deja, dėl Baltarusijos nacionalinės akademijos Istorijos instituto vadovybės pasyvumo sutartis su šia institucija kol kas tik formali.

2003 m. toliau buvo vykdomi moksliniai tyrimai Europos Sąjungos 5-ojoje programoje „Gyvenimo kokybė ir gyvybinių resursų valdymas“ (projektas „Viešasis genetikos supratimas: tarpkultūrinis ir etnografinis „naujosios genetikos“ ir socialinio tapatumo tyrimas“, Lietuvoje vykdomo projekto vadovė – dr. A. Čepaitienė).

2003 m. Lietuvos istorijos institutas pagal mokslinės produkcijos apimtį apytiksliai išlaikė praėjusių metų lygį. Tam tikras nežymus bendras mokslinės produkcijos sumažėjimas buvo kompensuotas papildomai prisiimtomis mokslinio aptarnavimo funkcijomis, prie kurių reikėtų priskirti daugybę seminarų ir konferencijų, įvykusių šiais metais. Pastaraisiais metais ypač išryškėjo ir Instituto kaip istorikų mokslinę bendruomenę integruojančio faktoriaus vaidmuo. Tai liudija ne tik sudaryti bendri doktorantūros komitetai su Klaipėdos ir Vytauto Didžiojo universitetais bei pateikta paraiška habilitacijos teisei su Vilniaus universitetu gauti, tačiau ir nemaža dalis konferencijų, organizuotų kartu su Vilniaus pedagoginiu ir Vilniaus universitetu. Paskutiniaisiais metais ryškėja ir naujos bendradarbiavimo su universitetais sritys, visų pirma organizuojant bendrus projektus. 2003 m. kartu su Vilniaus universitetu Institutas vykdė istorinių tyrimų Vilniaus Žemutinėje pilyje programą, nuo 2003 m. pabaigos, rengiant „Istorinės raidos įprasminimo Vilniaus mieste strategiją“ pradėta aktyviau projektų lygyje bendradarbiauti ir su Vilniaus pedagoginiu universitetu. Pastaraisiais metais vis daugiau bendrų projektų vykdoma su Vilniaus miesto savivaldybe, įvairiomis Lietuvos Respublikos ministerijomis, Lietuvos Respublikos Seimu. Plėtodamas savo ryšius su Lietuvos universitetais, valstybės ir savivaldos institucijomis, Istorijos institutas vis labiau siekia įtvirtinti savo, kaip valstybinio mokslo instituto, statusą.

Apibendrinant 2003 m. Lietuvos istorijos instituto mokslinę veiklą tenka pažymėti, kad nepaisant visų čia suminėtu teigiamų pasiekimų, bendra išorinė situacija klostosi ne itin palankiai. Biudžeto padidėjimas, lyginant Instituto veiklos rezultatus su panašiomis mokslo ir studijų institucijomis, atrodo nepagrįstai mažas. Nauja, nepalankiai besiklostanti išorinė situacija skatina imtis bendrų su kitais mokslo institutais veiksmų, siekiant pakeisti nepalankią padėtį. Būtina jau per artimiausius 2004 m. mėnesius siekti finansų paskirstymo metodikos peržiūrėjimo, kuri teisingiau įvertintų kiekvienos mokslo ir studijų institucijos rezultatus. Bendrojoje Instituto politikoje tai reikštų dar didesnio nei lig šiol dėmesio skyrimą mokslinio aptarnavimo funkcijoms, siekiant besiformuojančiai Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų bendruomenei įrodyti savo reikalingumą.

Rimantas M i k n y s

SAKSŲ-MAGDEBURGO TEISĖS EUROPINIAI KONTEKSTAI BURIA ISTORIKUS, TEISĖS ISTORIJOS TYRINĖTOJUS BEI KALBININKUS

Saksų-Magdeburgo teisės problematikai, dar XIX a. patekusiai tyrinėtojų akiratin, iki šiol netrūksta mokslininkų dėmesio. Pirmąjį mokslinį krikštą gavusi vokiečių teisės istorikų darbuose, ji netruko peržengti teisės istorijos rėmus ir atsivėrė stebėtina tyrinėtinių temų įvairove. Pastarąją visų pirma lėmė saksų-Magdeburgo teisės kilmės pobūdis bei turinys, jos išplitimo į Rytus mastas bei reikšmė. Saksų-Magdeburgo teisė, kaip įvairialypė bendraeuropinės kultūros reiškinį, vienu ar kitu aspektu gvildeno ir tebegvildena daugelio Europos valstybių, tarp jų ir Lietuvos, teisės istorijos specialistai bei istorikai.

Mokslininkų dėmesys šios teisės problematikai nuolat atsinaujina ir pačioje Vokietijoje. Tai iš dalies paaiškina savitas saksų-Magdeburgo teisės ir jos tyrimų likimas¹. Per Trisdešimties metų karą švedų kariuomenei sugriovus Magdeburgą (1631), žuvo ir didžiulis suolininkų kolegijos – vienos iš svarbiausių miesto sąrangos institucijų – archyvas². Nebeliko tiesioginių šaltinių šios teisės turiniui rekonstruoti. Todėl jau XIX a. buvo aktualizuotas poreikis rinkti bei sisteminti medžiagą, kuri išliko kituose Vokietijos miestuose bei kitose valstybėse. Nuoseklus šaltinio-tyrinis darbas atskleidė saksų-Magdeburgo teisės paplitimo Vidurio ir Rytų Europoje apimtį bei išryškino šios teisės poveikį kitų Europos šalių raidai.

Į valdžią atėjus nacionalsocialistams ir sustiprėjus *Drang nach Osten* idėjoms, Vokietijoje susiklostė palankios, tiesa, politizuotos prielaidos tolesniems tyrimams. Ideologinės konjunktūros priedanga sugebėjo pasinaudoti profesionalus teisės istorikas Fritz Markmannas, 1933 m. tapęs Magdeburgo miesto vyresniuoju burmistru (*Oberbürgermeister*). Jis skatino tolesnes saksų-Magdeburgo teisės šaltinių paieškas ir leidybą, pats juos tyrinėjo³ ir, subūręs aukštos kvalifikacijos mokslininkus, 1940 m. įsteigė specialų Magdeburgo miesto teisės tyrimų institutą⁴. Pagrindinę

¹ Išsamiau apie tai žr.: J. K a r p a v i č i e n ė, Magdeburgo teisė: ištakos ir transformacijos, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, t. 3, Vilnius, 2001, p. 184–203.

² H. L ü c k, Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung, *Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500*, hrsg. von M. Puhle, Magdeburg, 1996, S. 138–151.

³ H. L ü c k, Dr. iur. Fritz Markmann (1899–1949) als Erforscher und Editor des Magdeburger Rechts, *Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für Sachsen-Anhalt*, hrsg. von H. K. Schulze, Bd. 22 (1999/2000), Köln-Weimar-Wien, 2000, S. 289–313.

⁴ H. L ü c k, „Der Deutsche kommt also im Osten in keun Neuland...“ Das Institut zur Erforschung des Magdeburger Städtrechts (1940–1945), *Historische Forschung in Sachsen-Anhalt. Ein Kolloquium anlässlich des 65. Geburtstages von Walter Zöllner (Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse, Bd. 76, H. 3)*, hrsg. von H. Lück und W. Freitag, Stuttgart-Leipzig, S. 125–145.

jo veiklos kryptį sudarė šios teisės šaltinių paieška, išsamus Magdeburgo suolininkų kolegijos juridinės veiklos apimties bei turinio atkūrimas. Antroji tyrimų linkmė – vietovių, kurioms buvo suteikta Magdeburgo teisė, skaičiaus nustatymas ir detalaus, šios teisės paplitimą Europoje atspindinčio žemėlapio sudarymas. Nors visų pirma buvo susitelkta ties archyvinės medžiagos pačioje Vokietijoje kaupimu, ilgainiui išryškėjo ir šaltiniotyrynės intencijos Lenkijos bei kitų Europos valstybių atžvilgiu. Deja, per trumpą laiką sukauptą solidų mokslinį įdirbį pasiglemžė laiko užmarštis: 1945 m. subombordavus Magdeburgą, buvo sunaikintas ir šio instituto archyvas.

Po saksų-Magdeburgo teisės tyrinėjimų Vokietijoje sąstingio, kurį lėmė politinė situacija po Antrojo pasaulinio karo, XX a. aštuntajame dešimtmetyje sekė suintensyvėjimas⁵. Tradicinį tyrimų barą – į kitus miestus siųstų ir ten išlikusių Magdeburgo suolininkų „teisės bylojimų“ (*Rechtsmittelungen*) bei „teisės ištarnių“ (*Rechtssprüche*) sisteminimą bei leidybą – Vakarų Vokietijoje pratęsė Friedrichas Ebelis (Berlynas), sėkmingai tebedirbantis šioje srityje⁶. Kitą tyrimų kryptį – saksų-Magdeburgo teisės plėtros Rytuose analizę – ėmė vystyti Martino Lutherio Halės-Vitenbergo universiteto mokslininkai. Teisės istorikas Rolfas Lieberwirthas pratęsė savo mokytojos, vokiečių teisės sklaidos Rytų Europoje tyrinėtojos Gertrudos Schubart-Fikentscher studijas⁷ ir nagrinėjo šios teisės poveikį Lenkijos bei kitų Vidurio Rytų Europos regiono valstybių, tarp jų ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK), teisinės kultūros raidai⁸.

⁵ Prielaidas tam sudarė sistemingai plėtojami vadinamojo vokiečių Rytų apgyvendinimo (*Ostbesiedlung, Ostsiedlung*) tyrimai bei glaudėjantys lenkų ir vokiečių mokslininkų, visų pirma Berlyno Laisvojo universiteto (*Freie Universität Berlin*) teisės istorikų ryšiai. Pastarųjų iniciatyva 1977 m. Krokovoje vyko tarptautinis simpoziumas, kurio metu skaitytų pranešimų pagrindu parengti straipsniai buvo publikuoti specialiaame leidinyje ir reprezentavo saksų-Magdeburgo teisės tyrimų tuometinę situaciją Vokietijoje bei Lenkijoje: *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen (Rechtshistorische Reihe, Bd. 10)*, hrsg. D. Willoweit, W. Schich, Frankfurt-Main u. a., 1980.

⁶ F. E b e l, *Magdeburger Recht*, Bd. 1: *Rechtssprüche für Niedersachsen*, Köln-Wien, 1983; Bd. 2: *Die Rechtsmittelungen und Rechtssprüche für Breslau, Teil 1: Die Quellen von 1261 bis 1452*, Köln-Wien, 1989; Teil 2: *Die Quellen von 1453 bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Köln-Wien, 1995.

⁷ Savo mokslinės vertės iki šiol neprarado 1942 m. pasirodžiusi šios tyrinėtojos monografija apie vokiečių miesto teisių plitimą Rytų Europoje, kurioje buvo paliesti ir kai kurie Magdeburgo teisės sklaidos LDK aspektai: G. S c h u b a r t-F i k e n t s c h e r, *Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa*, Weimar, 1942.

⁸ R. L i e b e r w i r t h, *Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteuropäischer Rechtsordnungen (Sitzungsberichte der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse, Bd. 127, H. 1)*, Berlin, 1986; R. L i e b e r w i r t h, *Die Wirkungsgeschichte des Sachsenspiegels, Rechtshistorische Schriften*, hrsg. von H. Lück, Weimar-Köln-Wien, 1997, S. 427–468.

Mokslinę estafetę iš R. Lieberwirtho perėmė dabartinis Halės-Vitenbergo universiteto teisės istorijos profesorius, civilinės teisės, Europos, vokiečių ir saksų teisės istorijos katedros vedėjas bei Saksų mokslo akademijos Leipcige (*Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*) tikrasis narys Heineris Lückas⁹. Prieš keliolika metų jis turėjo galimybę asmeniškai susipažinti su Ukrainoje vykdomais saksų-Magdeburgo teisės tyrimais, kuriuos pristatė vokiečių mokslinėje spaudoje¹⁰. Artimesnė pažintis su kitos šalies istoriografija ne tik praplėtė vokiečių mokslinės bendruomenės žinias apie Magdeburgo teisės sklaidą bei turinį Ukrainoje, bet ir išryškino poreikį plėsti glaudesnius kontaktus su kitų šalių mokslininkais.

Tokia galimybė atsirado žlugus Sovietų Sąjungai ir subyrėjus sovietiniam Rytų Europos blokui. Nūdienos politinė realija – Europos Sąjungos plėtra – taip pat suaktualino moderniosios Europos teisinės kultūros ištakas įvairiose valstybėse tyrinėjančių mokslininkų polilogą. Todėl minėto teisės istoriko H. Lücko, o taip pat slavų filologo bei kalbų istoriko Ernsto Eichlerio iniciatyva Saksų mokslo akademijoje Leipcige 2004 m. bus pradėtas vykdyti penkiolikai metų numatytas projektas „Saksų-Magdeburgo teisė kaip kultūrinė jungiamoji grandis tarp Rytų ir Vidurio Europos teisinių sistemų“ (trumpinys: „Saksų-Magdeburgo teisė Rytų Europoje“)¹¹. Projektu siekiama nustatyti „saksų-Magdeburgo teisės poveikį Rytų Europos teisinėms sistemoms nuo viduramžių iki šių dienų“¹². Svarbu pastebėti, kad iš pirmo žvilgsnio tradicinė, į teisės istorijos studijas orientuota tyrinėjimų perspektyva praplečiama naujomis išvalgomis. Projekto koncepcijos autoriai nurodo, esą „saksų-Magdeburgo teisė, kurios šaltiniai nuo vėlyvųjų viduramžių ir ypač ankstyvaisiais Naujaisiais laikais buvo perimami daugelyje Vidurio Rytų Europos miestų bei vietovių, čia modifikuojami, verčiami į vietines kalbas ir taikomi teisinėje kasdienoje“¹³, turėtų būti analizuojama ne tik kaip tam tikrų recipuotų teisės normų kompleksas. Svarbu atskleisti abipusę šios teisės ir kitų šalių teisinių sistemų sąveiką, taip pat praplėsti jos tyrimus sociokultūrinės istorijos dimensija. Kartu akcentuojamas iš esmės visai naujas tyrimų horizontas, kurį atveria lyginamosios kalbotyros studijos.

⁹ H. L ü c k, Die Verbreitung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts in Osteuropa, *Beiträge zur Ausstellung „Aus dem Leben gegriffen – ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit“ (Archeologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 10)*, hrsg. von Mamoun Fansa, Oldenburg, 1995, S. 37–49; H. L ü c k, *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Europäische Dimensionen zweier mitteldeutscher Rechtsquellen*, Hamburg, 1998.

¹⁰ H. L ü c k, Magdeburger Recht in der Ukraine, *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 12. Jahrgang, 1990, S. 113–126.

¹¹ Projekto koncepcija buvo pagrįsta ir pristatyta dar 2001 m.: *Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas* (Kurztitel: *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Osteuropa*), Leipzig, 2001.

¹² Ten pat, p. 5.

¹³ Ten pat, p. 4.

Ypač pabrėžiama aktyvesnio bendravimo tarp įvairių Europos šalių mokslininkų būtinybė. Projekto autoriai pastebi, kad Lenkijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Čekijoje, Slovakijoje, Vengrijoje, Rumunijoje, Rusijoje, Bulgarijoje, Moldovoje, buvusios Jugoslavijos respublikose autonomiškai plėtojami saksų-Magdeburgo teisės įvairiausiai tyrimai, publikuojami šios teisės šaltiniai bei jų taikymą vietinių teismų praktikoje atspindinti medžiaga¹⁴. Kartu atkreipiamas dėmesys į tai, kad pačioje Vokietijoje trūksta sisteminės informacijos apie šią mokslinę produkciją, o daugelio valstybių mokslininkų studijos bei jų rezultatai iki šiol tebėra menkai reprezentuojami užsienyje. Todėl prioritetinga užduotis – išsamios bibliografinės duomenų bazės sukūrimas, taip pat šaltinių ankstyvesnių publikacijų kritinė analizė bei susistemimas, informacijos apie nepublikuotus šaltinius kaupimas. Konstatuojama, kad iki šiol nėra bandyta statistiškai apibendrinti naujausius duomenis apie magdeburgines privilegijas turėjusių vietovių įvairiose Europos šalyse skaičių. Tokių vietovių žemėlapių sudarymas taip pat yra vienas iš projekto tikslų.

Reikia pastebėti, kad aptariamoje projekto koncepcijoje pristatyti saksų-Magdeburgo teisės tyrimai Lietuvoje iš tiesų nepaneigia autorių pastabos, esą dėl intensyvesnių kontaktų stokos jie disponuoja tik fragmentiška informacija taip pat ir apie Lietuvos mokslininkų darbus. Išsamiai aptarti Lenkijoje ir Ukrainoje vykdomi tyrinėjimai, o Lietuvai tėra skirta vos keletas eilučių¹⁵. Paminėti tik pavieniai faktai apie Magdeburgo teisės suteiktis Vilniui ir Kaunui bei nurodyti keli gerokai sensitelėję Juozo Jurginio ir Vinco Kryževičiaus darbai rusų kalba¹⁶. Tai yra rimtas signalas Lietuvos mokslininkams, kurie turėtų pasinaudoti palankia galimybe užmegzti dalykinius ryšius su kitų šalių tyrinėtojais ir užsienyje deramai pristatyti mūsųose plėtojamas magdeburginių miestų istorijos studijas, tęsiamas šaltinių publikacijas, savavaldžių miestų heraldikos ir sfragistikos bei saksų-Magdeburgo teisės Lietuvoje tyrimus. Juolab, kad šio projekto rėmuose planuojamos tęstinės serijos „IVS SAXONICO-MAIDEBVRGENSE IN ORIENTE“ vienas iš tomų kaip tik ir bus skirtas Baltijos valstybėms (Lietuvai, Latvijai, Estijai)¹⁷.

¹⁴ Ten pat, p. 5, 11.

¹⁵ Ten pat, p. 17.

¹⁶ Ю. М. Ю р г и н и с, Судьба Магдебургского права в литовских городах, *История СССР*, 1975, № 4, с. 145–155; В. С. К р и ж е в и ч ю с, *Магдебургские города Литвы во второй половине XVII–XVIII в.в.* Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Вильнюс, 1978.

¹⁷ Projekto autoriai pastebi, kad toks publikuotinos medžiagos skaidymas iš dalies iškreipia saksų-Magdeburgo sklaidos Vidurio Rytų Europoje istorinį vaizdą. Vis dėlto iš dviejų skaidymo kriterijų – orientacijos arba į istorinius valstybinius darinius (taip pat ir į LDK), arba į dabartines valstybes – buvo pasirinktas pastarasis.

Pabrėžtina, kad tai turėtų sudominti ir paskatinti ne vien teisės istorikus. Šiuo projektu siekiama atskleisti saksų-Magdeburgo teisės, kaip įvairialypio ir ilgalaikio Europos kultūros reiškinių, įvairovę: nustatyti jos paplitimo Europoje realią apimtį bei turinį; analizuoti galimo poveikio įvairių šalių teisinėms sistemoms pobūdį; konkretizuoti šios teisės šaltinių taikymą atskirų miestų ir vietovių teisinėje kasdienoje; kaupti informaciją apie pastarąjį reiškinį atspindinčius publikuotus bei rankraštinius šaltinius, tarp jų ir senuosius miestų archyvus; iširti vokiškų juridinių tekstų paplitimą kitų šalių teismų praktikoje; nagrinėti vokiškos juridinės terminijos semantinį poveikį slavų bei kitoms vietinėms kalboms ir t. t. Chronologiškai šie tyrimai apima laikotarpį nuo XIII a. vidurio iki XX a. pirmosios pusės. Aki-vaizdu, kad plati tematikos apimtis sudaro galimybę į tyrimus įsitraukti ir miestų istorijos specialistams, kultūros istorikams, sfragistikos bei heraldikos tyrinėto- jams, kalbininkams.

Įvadu į šį projektą tapo 2003 m. spalio 29 – lapkričio 1 d. Saksų mokslo akademijoje Leipcige surengta tarptautinė tarpdisciplininė mokslinė konferencija „Teisės ir kalbos transferas Vidurio ir Rytų Europoje: Saksų veidrodis ir Magdeburgo teisė“ (*Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa: Sach-senspiegel und Magdeburger Recht*). Jos pradžia simboliškai sutapo su Eikės von Repgovo vardo premijos įteikimu 2003 m. nominantui, aukščiau minėtam vokie- čių teisės istorikui profesoriui F. Ebeliui¹⁸. Spalio 29 d. konferencijos dalyviai turėjo garbės dalyvauti iškilmingoje premijos įteikimo ceremonijoje šv. Jono baž- nyčioje Magdeburge, taip pat apžiūrėjo patį miestą. Deja, senoji vokiečių teisės metropolija, laiko būvyje ne kartą patyrusi negandas, negali pasigirti istorinę praeitį menančia architektūra.

Konferencijos mokslinę programą Saksų mokslo akademijoje Leipcige spa- lio 30 d. sveikinimo žodžiu pradėjo H. L ü c k a s. Jis pristatė šios mokslo institucijos struktūrą bei darbo kryptis ir pasidžiaugė tuo, kad Saksų mokslo akademijos filologijos-istorijos klasė kartu su Halės-Vittenbergo universitetu tampa saksų-Magdeburgo sklaidos Vidurio ir Rytų Europoje tyrimų koordinaciniu centru.

Klausojų susidomėjimas, kurį sukėlė šių eilučių autorės perskaitytas prane- šimas „Saksų-Magdeburgo teisė Lietuvoje: tyrimų būklė, plotmės ir perspekty- vos“ bei klausimų gausa dar kartą parodė, kad Lietuvos istoriografijos situacija išties menkai žinoma net ir specializuotoje akademinėje užsienio mokslininkų

¹⁸ Šia Saksų veidrodžio autoriaus Eikės von Repgovo vardo premija, kurią prieš keletą metų įsteigė Magdeburgo miestas bei Otto-von-Guericke Magdeburgo universitetas, siekiama pažymėti iški- liausius Saksų veidrodžio bei vokiečių teisės istorijos tyrinėtojus ir populiariojus.

terpėje. Trumpai apžvelgus Lietuvos miestų istorijos tyrimus iki Antrojo pasaulinio karo bei aptarus tuomet išryškėjusius Magdeburgo teisės problematikos kontūrus, pranešime buvo susitelkta ties dabartinės lietuvių istoriografijos temine-problemine analize. Į paskirą grupę buvo išskirti chronologiškai ankstyviausi ir kiekybiškai gausūs Lietuvos istorinės urbanistikos tyrimai, kuriais remiantis buvo pradėti kaupti ir tebėra koreguojami duomenys apie magdeburginių vietovių dabartinėje Lietuvos teritorijoje skaičių. Auditorijai buvo pristatytos Lietuvos miestų heraldikai bei sfragistikai skirtos Edmundo Rimšos didelės mokslinės vertės studijos, kurios ne tik atskleidžia magdeburginės savivaldos veikimo Lietuvoje detales, tačiau iš dalies užpildo ir miestų istorijos rašytinių šaltinių spragas. Pagrindinis dėmesys pranešime buvo skirtas Lietuvos istorikų darbų aptarimui: analizuotos Lietuvos magdeburginių miestų raidos ir magdeburginės savivaldos tyrimų kryptys bei problemos, apžvelgta miestų istorijos šaltinių būklė bei teminės publikacijos. Pranešimas užbaigtas Lietuvos teisės istorikų darbų pristatymu. Taip pat pastebėta, kad Lietuvoje stokojama profesionalių teisės istorijos specialistų dėmesio magdeburginių miestų šaltinių juridinei analizei. Šie šaltiniai dar tebe-
laukia ir tiriamojo filologų žvilgsnio.

Ukrainos atstovo, Lvovo universiteto teisės istoriko Mykolos Kobylecko pranešimas „Magdeburgo teisė kaip 1743 m. kodekso „Teisės, pagal kurias teisiasi Mažosios Rusijos tauta“ šaltinis“ buvo skirtas šio teisyne juridinei analizei. Mokslininkas aptarė kodekso atsiradimo aplinkybes bei nustatė sudarytojų naudotų teisės šaltinių rūšį ir apimtį. Apie 42% straipsnių buvo perimti iš Saksų veidrodžio ir Magdeburgo miesto teisyne *Jus municipale Saxonicum* bei jų glosų lenkiškųjų XVI a. vertimų ir perdirbinių, 33% sudarė Lietuvos Statuto (naudotasi Trečiojo Lietuvos Statuto lenkiškuoju 1614 m. vertimu) normos.

Torunės universiteto teisės istorijos profesorės Danutos Janickos pranešimas „Saksų vaidrodžio ir Magdeburgo teisės recepcija, remiantis Torunės Kulmo žemėje pavyzdžiu“ liudija, kad lenkų istoriografijoje saksų-Magdeburgo teisės problematika nėra laikoma vien specialių juridinių studijų objektu. Ši tematika traktuojama kur kas platesniame teisės archeologijos, istoriniame bei kultūrologiniame kontekstuose. Savo pranešime profesorė aptarė vadinamosios Kulmo privilegijos (1233) suteikimo Torunės ir Kulmo miestams istorines aplinkybes ir nušvietė Magdeburgo teisės atmainos – Kulmo teisės – klostymo procesą bei turinį¹⁹.

¹⁹ Lenkijos istoriografijoje plėtojami Kulmo teisės tyrimai apibendrinti sintetinio pobūdžio kolektyvinėje monografijoje – *Studia Culmensia Historico-Juridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, pod red. Z. Zdrójkowskiego, t. 1, Toruń, 1990; t. 2, Toruń, 1988. Pranešimo autorė yra paskelbusi šio leidinio recenziją – D. Janicka, *Ius commune, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte*, Bd. 18, 1992.

Daug dėmesio prelegentė skyrė teisinės kasdienos XIII–XVII a. Torunėje pristatymui. Auditoriją ji sudomino išraiškia ikonografinė medžiaga, kuri vizualiai papildė lenkų teisės istorikės pasakojimą apie savitą savivaldos ir teismų sąrangą šiame mieste. Nevengdama materialiosios teisinės kultūros detalių bei išryškindama sąsajas su sociotopografija, ji aptarė specialios vietos turgaus aikštėje (vadinamosios *Gerichtslaube*) bei patalpos Rotušėje, kuriose vykdavo teismai, išvaizdą. Teisės istorijos aspektu mokslininkė komentavo iki šių dienų išlikusius, teismo eigą vaizduojančius paveikslus, pristatė savivaldos institucijų ženklus.

Kitas Lenkijos mokslininkas, Krokuvos universiteto profesorius Aleksandras Z a j d a aptarė temą „Vokiečių kalbos įtaka senajai lenkų juridinei terminologijai kaip Magdeburgo teisės recepcijos atspindys“, glaustai pristatydamas savo ilgamečių tyrinėjimų rezultatus. Šio filologo lyginamosios kalbotyros studijos apie senosios lenkų kalbos juridinę terminiją bei frazeologiją²⁰ turėtų sudominti Lietuvos mokslininkus bei būti naudingos tyrinėjant taip pat ir Lietuvos istorijos šaltinius. Saksų-Magdeburgo teisės recepcijos kalbinius aspektus gvildeno ir kiti prelegentai. Miunsterio universiteto profesorius Ilpo Tapani P i i r a i n e n a s perskaitė pranešimą „Saksų veidrodžio ir Magdeburgo teisės poveikis vokiškiems teisiniams tekstams Slovakijoje“. Bratislavos universiteto profesorius Rudolfas K u c h a r a s analizavo temą „Slovakų kalbos erdvė XIV–XV a. ir Magdeburgo teisė“.

Pirmosios dienos konferencijos programą užbaigė H. Lückas, perskaitęs renginyje asmeniškai negalėjusio dalyvauti profesoriaus R. L i e b e r w i r t h o parengtą paskaitą „[vedimas ar recepcija? Viduramžių vokiečių teisė slavų valstybėse“.

Antroji konferencijos diena prasidėjo teisės istoriko iš Sankt Peterburgo Aleksandro R o g a č e v s k i o pranešimu „Magdeburgo teisė šiandieninėje Rusijos teritorijoje: tyrimų būklė ir perspektyvos“. Šis mokslininkas Vokietijos mokslo bendruomenei yra gerai žinomas kaip autoritetingas vokiečių teisės Vidurio ir Rytų Europoje specialistas. A. Rogačevskis vokiškoje mokslinėje spaudoje jau yra pristatęs Magdeburgo teisės tyrimų situaciją tuometinėje Sovietų Sąjungoje bei buvusiose jos valstybėse, taip pat fragmentiškai nušvietęs ir kai kuriuos Lietuvos mokslininkų darbus²¹. Neseniai pasirodė išsami teisės istorijos ir kultūrologinė šio mokslininko studija apie Kulmo teisės genezę ir raidą XIII–XVII a.²² Prelegentas atkreipė

²⁰ A. Z a j d a, *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*, Kraków, 1990; A. Z a j d a, *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*, Kraków, 2001.

²¹ A. R o g a t s c h e w s k i, Übersicht über das sowjetische Schrifttum der 1970er und 1980er Jahre zur Geschichte des Magdeburger Stadtrechts, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, Bd. 109, 1992, S. 390–399; A. R o g a t s c h e w s k i, Schrifttum der UdSSR und ihrer Nachfolgestaaten zur Geschichte des Magdeburger Stadtrechts in den 1980er und 1990er Jahren (Übersicht), *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 49. Jahrgang, H. 1, 2000, S. 62–82.

²² A. Л. Р о г а ч е в с к и й, *Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в.*, Санкт-Петербург, 2002.

klausytojų dėmesį į jo pranešime pristatomos temos nevienalytiškumą. Jis nurodė, kad rytų slavų gyvenamoje erdvėje plito įvairūs vokiečių teisės elementai. Liubeko teisės sklaidą sąlygojo atskirų vokiečių faktorijų, visų pirma Novgorode, įsikūrimas. Dauguma dabartinės Kaliningrado srities vietovių naudojosi Kulmo teise. Pagrindinį dėmesį A. Rogačevskis skyrė vakarinėms šiandieninės Rusijos sritims, įėjusioms į LDK sudėtį. Čia esantiems miestams – pranešėjas tokių priskaičiavo 12 – skirtingu metu, įvairiomis aplinkybėmis bei nevienoda apimtimi buvo suteikta Magdeburgo teisė. Jos plėtra – kitaip negu aukščiau minėtų Liubeko bei Kulmo teisės – nebuvo tiesiogiai susijusi su vokiečių Rytų apgyvendinimu. Magdeburgo teisės suteikimą LDK slaviškiesiems miestams A. Rogačevskis vertino visų pirma LDK valstybinės politikos plotmėje, šią politiką apibūdinamas kaip LDK miestų ir visuomenės vėluojančią modernizaciją. Mokslininkas aptarė Magdeburgo teisės istorijos tyrimams dabartinėje Rusijoje būtinus šaltinius, ypač pabrėždamas Lietuvos Metrikos reikšmę. Jis taip pat pastebėjo, jog Magdeburgo teisės problematikos tyrinėjimams Rusijoje būdingas tam tikras fragmentiškumas, itin stokojama specialių teisės istorijos studijų. Kita vertus, pasak prelegento, šios problematikos analizė neturi apsiriboti tik teisės recepcijos kontekstu. Pastarąjį būtina plėsti perspektyvia sociokultūrinę tyrimų dimensija.

Olgos Keller iš Minsko pranešimo tema „Vokiečių teisės Baltarusijoje istorija, šaltiniai ir literatūra“ žadėjo itin platų aptartinių klausimų spektrą. Tačiau prelegentė apsiribojo tik lakonišku bendro pobūdžio istorinės informacijos pristatymu, pastebėjusi, kad dabartinės Baltarusijos teritorijoje esantys miestai ir kaimo vietovės įvairiu laiku ir skirtinga aprėptimi naudojosi įvairiomis vokiečių teisės atmainomis. Mokslininkė pasirinko 13 reprezentatyviausių magdeburginių miestų, tarp jų Brestą, Naugarduką, Gardiną ir kt., bei analizavo šiems miestams Magdeburgo teisę suteikiančių privilegijų struktūrą ir turinį. Daugiausia dėmesio O. Keller skyrė pasirinktų miestų bei juose veikusių magdeburginės savivaldos institucijų antspaudų aptarimui. Savo pasakojimą ji paįvairino iliustruota medžiaga.

Szegedo universiteto (Vengrija) teisės istorijos profesorius Laszlo Blazovich us pranešime „Saksų veidrodys ir Zippo vilkierius“ visų pirma klausytojams priminė pastarojo teisės paminklo atsiradimo istorines aplinkybes. Dabartinės Slovakijos istorinė sritis (vok. *Zips*; slovak. *Spiš*, vengr. *Szepes*), kurioje nuo VI a. apsigyveno slavų gentys, XII a. pateko į Vengrijos karalystės priklausomybę. XII a. į šias teritorijas ėmė keltis ir vokiečių kolonistai. Po mongolų-totorių antplūdžio 1241–1242 m. vokiečių kolonizacija ypač paspartėjo, nes šį procesą itin skatino Vengrijos valdovai, iš Tiuringijos, Saksonijos, Bavarijos bei anksčiau kolonizuotos Silezijos atvykusiems naujakuriams suteikdami ūkines lengvatas bei garantuodami teisinį imunitetą. Ilgainiui atsigavo šios istorinės srities ūkis, augo miestai, kurių gyventojų daugumą sudarė vokiečiai. 1344 m. buvo sudaryta 24-ių Zippo srities

miestų sąjunga, kurios iniciatyva nežinomas autorius apie 1370 m. surašė teisyną *Gemein Landrecht der Ziepsen*, dar vadinamą Zipso vilkeriumi. Autentiškas šio teisyno tekstas rekonstruotas, remiantis keliolika XIV–XVIII a. nuorašų, iš kurių daugelis yra publikuoti. Mokslinėje literatūroje jau anksčiau buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad vienu iš pagrindinių šio teisyno šaltinių buvo Saksų veidrodis. Minėta teiginį kaip tik ir patvirtino bei sukonkretino L. Blazovichiaus atlikta šių juridinių tekstų palyginamoji analizė. Prelegentas priėjo prie išvados, kad net 37 iš 93–95 vilkieriaus straipsnių buvo tiesiogiai arba iš dalies perimti iš Saksų veidrodžio. L. Blazovichius aptarė recipuotų normų pobūdį pagal teisės šakas ir pastebėjo, jog diduma jų reglamentavo nuosavybės teisę, apibrėžė sutuoktinių turtinius santykius šeimoje bei fiksavo paveldėjimo teisės nuostatas.

Talino universiteto teisės istorijos ir lyginamosios teisės profesorius Peeteris J ä r v e l a i d a s pranešime „Saksų veidrodis kaip kultūros paminklas Pabaltijo erdvėje“ neapsiribojo teisės istorijos paminklų juridine analize. Daugiausia dėmesio Estijos atstovas skyrė kultūrologinio pobūdžio svarstymams apie nūdienos Europos teisinės kultūros bendras istorines ištakas ir sąlyčio taškus. Pastarąją temą pratęsė bei išplėtojo ir du Vokietijos mokslininkai, užbaigę konferencijos programą. Viurzburgo universiteto salvų filologijos profesorius Cristianas H a n n i c k a s perskaitė pranešimą „Kita tradicija: bizantiškoji įtaka Rytų Europos teisės šaltiniams“. Minėtas Eikės von Repgowa 2003 m. premijos laureatas, Berlyno universiteto profesorius F. E b e l i s sudomino klausytojus pranešimu „Nuo Elbės iki Dauguvos: Saksų teisė Livonijoje – Europos teisinių sistemų samplaika“.

Konferencijos darbą apibendrinęs H. Lückas pasidžiaugė jos sėkme ir nauda. Jis pabrėžė, kad skirtingoms valstybėms atstovaujančių bei įvairias istoriografijos tradicijas reprezentuojančių mokslininkų pranešimai dar kartą paliudijo saksų-Magdeburgo teisės problematikos daugiasluoksniškumą, aktualizavo naujas jos analizės projekcijas, nubrėžė tolesnių tyrimų perspektyvą bei išryškino glaudesnių kontaktų poreikį. Vokiečių profesoriaus įsitikinimu, konferencija neabejotinai patvirtino Saksų mokslo akademijoje Leipcige pradėto projekto svarbą, į kurią jis paragino aktyviai įsitraukti kitų šalių mokslininkus, taip pat ir Lietuvos magdeburginių miestų istorijos tyrinėtojus, teisės istorijos specialistus ir kalbininkus.

Jolantas K a r p a v i č i e n ė

XIII RYTŲ EUROPOS VASAROS MOKYKLA VARŠUVOJE 2003 M. LIEPOS 1–21 D.

Kaip ir kiekvienais metais, pradedant nuo 1992 m., Varšuvoje vyksta Rytų vasaros mokyklos, skirtos aktualioms Rytų Europos problemoms. Paprastai į jas kviečiami jauni tyrinėtojai iš buvusių vadinamųjų sovietinio lagerio šalių: t. y. Pabaltijo valstybių, Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos, Centrinės Azijos, Kaukazo bei kitų Vidurio Europos šalių: Čekijos, Vengrijos, Balkanų. Tradicija rengti šias mokyklas atsirado 1992 m., kai buvo nuspręsta neoficialiai leisto žurnalo „Obóz“ (Stovykla) veiklą praplėsti organizuojant akademinis skaitymus ir seminarus. Tiek paskaitos, tiek seminarai buvo orientuoti į buvusio sovietinio lagerio šalių problematiką: etninių mažumų, kalbos, religijos.

Šiais metais Rytų Europos vasaros mokykloje buvo nagrinėjama XIX a. pabaigos – XX a. problematika, susijusi su tautinio sąmoningumo pradžia, naujų valstybių formavimusi, iš to natūraliai kylančiais sienų tarp valstybių nustatymo klausimais, XX a. karais, autoritarinių ir totalitarinių režimų įsigalėjimu ir išsivystymu bei jų sukeltais padariniais: t. y. Antruoju pasauliniu karu, holokaustu, etninių mažumų problematikomis.

XIII Rytų Europos vasaros mokyklą atidarė Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus, perskaitęs pranešimą „Lietuva nuo Tarybų Sąjungos iki Europos Sąjungos 1990–2003 m. Dėl ko Lietuvai pasisėkė?“. Šiame pranešime Jo Ekscelencija V. Adamkus apžvelgė politinius valstybės vystymosi faktorius, kurie lėmė sėkmingą Lietuvos valstybės atkūrimo raidą 1990 m. ir Lietuvos valstybės pakvietimą įstoti į Europos valstybių Sąjungą.

Nuo politinio aspekto buvo pereita prie probleminių istorijos, demografijos, politologijos klausimų nagrinėjimo paskaitose ir seminaruose. Įvadą į tautinių valstybių susiformavimą, remiantis parašytais himnais, herbais, tautiniais mitais, bei įvairiems kraštams būdingomis tautinėmis šventomis vietomis, apžvelgė Csaba Kis sa iš Vengrijos. Jis paskaitoje „Simboliai ir tautiniai mitai Rytų ir Vidurio Europoje“ aiškino, kokie svarbūs yra tautiniai mitai kuriantis nacionalinėms valstybėms. Išryškino tam tikrus mitų, himnų kūrimo panašumus ir skirtumus Rytų ir Vidurio Europos tautose.

Tadeusz Swietochowski perskaitė pranešimą „Kaspijos jūros baseino tautos ir valstybės: politika, valdymas, konfliktai“.

Jerzy Borczka nagrinėjo totalitarizmo sampratą XX a.: „Musolinio, Hitlerio, Stalino Europa. Totalitarizmai XX amžiuje“. Jo pranešimas sukėlė gyvą diskusiją, kuo skyrėsi Musolinio, Stalino ir Hitlerio totalitarinės santvarkos. Andrzejus Ajnenkėlis perskaitė pranešimą „Deportacija ir perkėlimai kaip politinės sistemos dalis

Rytų Europoje XVIII–XX amžiuje“. Michaelis R y w k i n a s nagrinėjo tautų perkėlimus Stalino epochoje „Stalino vykdyta tautų perkėlimo į kitus TSRS rajonus politika“ pvz., žydų, Krymo totorių klausimas.

Vokiečių–lenkų instituto direktorius Dieteris B i n g e n a s skaitė pranešimą apie vokiečių Rytų, Vidurio ir Pietryčių Europoje padėtį 1930–1950 m. Pranešimą apibūdino žodžiai „tarp privilegijų ir išnaudojimo“. Taip praktiškai buvo iliustruota situacija, kurioje buvo atsidūrę vokiečių tautybės asmenys Rytų, Vidurio ir Pietryčių Europoje 1930–1950 m.

Zbigniewas K r u s z e w s k i s skaitė paskaitą „Tarptautinės sienos Rytų ir Centrinėje Europoje ir mažumų problema Europos integracijos šviesoje“. Remdamasis istoriniais aspektais jis nagrinėjo, kokia bus Europos Sąjungos politika mažumų atžvilgiu ir su kuo gali būti susiję Europos integracijos procesai.

Marekas J e r c z y n s k i s pranešime „Rytai–Vakarai Rytų ir Vidurio Europoje prieš prasiplečiant Europos Sąjungai“ nagrinėjo išorinės migracijos aspektus. Marekas Ś l i w i ņ s k i s paskaitoje „Neeuropinė migracija antroje XX amžiaus pusėje“ nagrinėjo Vidurinės Azijos, Vietnamo, Kambodžos tautų migraciją ir konfliktus. Geografas Piotras E b e r h a r d t a s, remdamasis naujausiais statistiniais-demografiniais duomenimis, apžvelgė Rytų ir Vidurio Europos tautų demografinę padėtį 1991–2003 m. Paskaitų ciklą užbaigė profesorius emeritas iš Harvardo universiteto (JAV) Richardas P i p e s a s pranešimu „Liberalizmas Vakaruose ir Rusijoje“, kuriame teigė, jog Rusijos liberalizmas turi labai silpnas šaknis ir tai kyla iš nuosavybės nebuvimo, tuo tarpu Vakaruose asmens nuosavybė sąlygojo liberalaus mąstymo atsiradimą tiek ekonomikoje, tiek politikoje, tiek gyvenime. Kitas faktorius, anot profesoriaus, yra psichologinis: rusai nepriima liberalių idėjų, nes jos atėjo iš Vakarų valstybių, o Rusija savęs nelaiko Vakarų valstybe.

Be paskaitų, šios mokyklos absolventai, kurių šiais metais buvo 26, privalėjo pasirinkti seminarus, kuriuose apskrito stalo diskusijose ryškėjo absolventų interesai, taip pat buvo labiau gilintasi į paskaitose iškeltą problematiką.

Seminarą „Lenkija–Lietuva–Baltarusija–Ukraina (tarp bendro paveldėjimo ir atskiros dabarties)“ vedė Hanna D y l a g o w a (Liublino katalikiškasis universitetas). Seminarą „Politinis kūrimasis Rytų ir Vidurio Europos XX a.“ vedė Andrzejus A j n e n k i e l i s (Lenkijos mokslų akademija, Varšuva). Daugiausia dėmesio sulaukė seminaras „Migracija kaip istorinis reiškinys“, kurį vedė Eugeniuszas Z a m o j s k i s (Lenkijos Mokslų akademija, Varšuva) ir politologo-sociologo M. Ś l i w i ņ s k i o seminaras „Visuotinė migracija: demografija ir politika“. Mokyklos organizatoriai atkreipė dėmesį į dabartinius procesus ir tikimybę, jog šie procesai gali įgauti vis platesnį mastą plečiantis Europos Sąjungai ir sparčiai besivystant pasaulio globalizacijai. Seminarų metu buvo akcentuota, jog vis dėlto migracija yra istorinis reiškinys, kurį lėmė tam tikros išorinės aplinkybės: ekonominės sąlygos (keliamasi į

ekonomiškai stipresnes teritorijas), politika, karas. Išskirti tam tikri migracijos modeliai, kurie buvo būdingi Rytų ir Vidurio Europoje XIX–XX a.

Seminara „Tautinė TSRS politika Rusijos Federacijoje“ vedė politologas M. R y w k i n a s iš Niujorko. „Saugumo problematika Rytų ir Vidurio Europoje“ buvo nagrinėjama seminare, kurį vedė Johnas M i c g i e l i s iš Kolumbijos universiteto (JAV), seminara „Lenkijos kultūra XX a.“ vedė Andrzejus M e n c w e l a s.

Be paskaitų ir seminarų aktualiomis istorijos, politologijos, kultūros temomis, mokyklos absolventai buvo supažindinti su Lenkijos kutūrinėmis vietomis, buvo organizuoti susitikimai su Lenkijos kultūros veikėjais: kino režisieriais: Andrzejumi Wajda, Krzyszofu Zanussiu. Susitikimas su pastaruoju režisieriumi vyko jo paties namuose. Tiek patys žmonės, tiek susitikimai paliko gana šiltą, gerą įspūdį.

Mokyklos absolventai buvo supažindinti su Lenkijos archyvais, bibliotekomis. Buvo organizuotos ekskursijos į Lenkijos naujųjų aktų archyvą bei Karo archyvą Rembertove. Taip pat vyko oficialus priėmimas Tautinės atminties institute, kuriame buvome supažindinti su šiame institute saugoma dokumentine, daugiausia pokario laikotarpio medžiaga. Vyko oficialūs absolventų priėmimai Lenkijos Respublikos Parlamente bei savivaldybėje.

Uždarant 2003 m. Rytų vasaros mokyklą pranešimą perskaitė Baltarusijos opozicijos lyderis Stanisławas S z u s z k i e w i c z i u s „Baltarusija 1991–2003 m. Dėl ko nepasisekė?“ Pranešime akcentuoti politiniai skirtumai, atsivėrę tarp Lietuvos ir Baltarusijos. Jis ypač kontrastavo su optimistiniu Lietuvos Respublikos Prezidento V. Adamkaus pranešimu „Lietuva 1991–2003 m. Dėl ko pasisekė“. Įdomu pastebėti tai, jog šių kaimyninių valstybių startinės pozicijos buvusios vienodos, o vystymasis pakrypo visiškai kita linkme. Po St. Szuszkiewicziaus kalbos mokyklos absolventams buvo įteikti Rytų vasaros mokyklos baigimo diplomai.

Tokie vasaros kursai praplečia istorines žinias, supažindina su platesniu požiūriu ir interpretacijomis, remiantis ne vien tik istoriniais, bet ir politologiniais, statistiniais, geografiniais, demografiniais aspektais.

Ona S t r a v i n s k a i t ė